

En habiliterings samverkan med skolor och föräldrar: Organisering – rådgivning – hierarkier

Per-Åke Rosvall, Anna Norrström

Per-Åke Rosvall, Lektor vid Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Umeå universitet. E-post: per-ake.rosvall@umu.se. Anna Norrström, Doktorand vid Sektionen för lärarutbildning, Högskolan i Borås. E-post: anna.norrstrom@hb.se.

I denna artikel presenteras en studie av en habiliterings samverkan med skolor och föräldrar där aktörerna studerades genom deltagande observationer och intervjuer. Syftet i föreliggande artikel är att problematisera samverkans organisation och rådgivningssituation i förhållande till makt och hierarkiska strukturer. Enligt aktörerna i studien var det främsta syftet med samverkan informationsspridning och rådgivning. Resultatet visar dock att man under samverkansmöten ofta snarare hamnade i känslomässiga utbyten än i att diskutera pedagogiska dilemman. Analysen visade dessutom att frågor om makt var ett av de viktigaste inslagen i samverkanssituationen utan att det av aktörerna lyftes som primärt.

This article presents a study of a Habilitation Service collaboration with schools and parents where the participants were studied through observation and interviewed. The purpose of the present article is to problematize the collaborations organization and counseling situations in relation to power and hierarchical structures. According to the participants in the study, the primary purpose of the interaction was to share information and to give/get counseling. The results show, however, that the joint meetings often ended up in emotional exchanges rather than in discussing pedagogical dilemmas. The analysis also showed that issues of power was one of the main features of the interaction even though none of the participants lifted it as primary.

Specialpedagoger vid habiliteringar ger stöd åt barn och ungdomar med varaktiga funktionsnedsättningar. Deras uppdrag omfattar främst stöd till barnet och barnets föräldrar utanför skoltid. Det är dock vanligt att föräldrar ber om stöd från habilite-

ringens specialpedagoger i kontakter med förskola/skola. Det är därmed inte ovanligt att habiliteringens specialpedagog samverkar med barnets/ungdomens¹ skola. Denna artikel tar utgångspunkt i en undersökning om en habiliterings samverkan med sko-

¹ För att underlätta läsningen skriver vi fortsättningsvis skola men avser både förskola och skola och istället för barn/ungdom skriver vi patient.

lor. Vi kunde konstatera att samverkan var uppskattad av de flesta som deltog, framförallt föräldrar men kunde samtidigt konstatera att det inom flera områden fanns förbättringspotential så som i organisering och hur råd gavs. I analysen blev i flera sammanhang relationen mellan organisering, rådgivning och frågor om makt och hierarkiska strukturer tydlig. Vi problematiserar i denna artikel dessa frågor.

Bakgrund

Inför en omläggning av en habiliteringsorganisation av sitt arbete kontaktades vi för att göra en kartläggning och analys av habiliteringens specialpedagogers samverkan med skolor. Bakgrunden var att antalet patienter som sökte stöd av habiliteringen hade blivit fler men den totala budgeten var densamma. Ledningen ville därför se över möjligheten till besparingar genom att eventuellt förändra det stöd som specialpedagogerna gav till skolor. En vanlig rutin var att vid förfrågan från föräldrar följde habiliteringens specialpedagog med ut till skolor och observerade patientens lektioner. Därefter arrangerade man ett möte med representanter från skolan (pedagoger, elevhälsa, specialpedagoger eventuellt rektor) och habiliteringens specialpedagog och förälder. Habiliteringens lednings förslag var att specialpedagogerna istället skulle använda sig av skriftlig information, eftersom resor och tid för observationer och möten var kostsamt. Vår uppgift blev att kartlägga och analysera hur observationer och fysiska möten an-

vändes inför beslut om förändringar om habiliteringens specialpedagogers arbetssätt. Vi skulle ha fokus på ”individens bästa”. Frågor om ekonomi och effektivitet ingick inte i uppdraget. I denna artikel har vi för avsikt att problematisera organiseringen av och rådgivning vid samverkan mellan habiliteringens specialpedagoger, skolors personal och föräldrar. Inledningsvis kommer vi ge en bakgrund till hur man kan förstå samverkan. Därefter följer ett avsnitt om det analyserade materialet som följs av en resultatredovisning och texten avslutas med en sammanfattning.

Samverkan

Syftet med undersökningen var att studera den specialpedagogiska yrkesgruppens samverkan med förskola/skola och föräldrar med särskilt fokus på hur organisation och rådgivning lade grunden för att kompetens överfördes från habiliteringens specialpedagog till personal vid mottagande skolor. Föräldrarnas uppfattning om hur denna samverkan fungerar har också varit viktig för analysen men fokus har lagts på att analysera samverkan mellan habiliteringens specialpedagog och mottagande skolors personal, eftersom det var denna samverkan ledningen ville förändra.

Ett nyckelbegrepp för analysen är således samverkan och kan inför den kommande resultatredovisningen och diskussionen vara i behov av att definieras. Enligt Danermark (2000) är samverkan: ”medvetna målinriktade handlingar som utförs tillsammans med andra i en klart avgränsad grupp

avseende ett definierat problem och syfte” (s. 15). Och fortsätter: ”Samverkan är en process av lärande där makt, inflytande och känslor har en betydande roll. Detta påverkar också målformulering och utvärderingsformen av insatserna.” (s. 16) Han ansluter sig därmed till dem som i analyser av samverkan mellan personalgrupper (och föräldrar) ser det som viktigt att analysera de dynamiska faktorer som ligger bakom samverkansprocesser, i.e. hierarkiska strukturer mellan organisationer och personer som företräder dem (se till exempel Willumsen, 2006; Rosvall, 2014), vilket var framträdande teman också i våra analyser. Vårt val av analyserat innehåll för denna artikel har därför hamnat på hierarkiska strukturer som avtecknas i organisationen av samverkan och hur dessa kan identifieras under möten för samverkan/rådgivning.

Metod

Studien baseras på material från mötesobservationer och intervjuer. Artikelförfattarna tillika forskarna fick möjlighet att delta vid fem möten som arrangerats mellan habiliteringens specialpedagog, skolans personal och föräldrar. De som deltagit vid mötet intervjuades kort efter mötet för att följa upp deras upplevelser av mötet (10-15 minuter N=23). Fem till åtta veckor senare gjordes längre uppföljande intervjuer (60 minuter med habiliteringens specialpedagoger N=5, 20-30 minuter med övriga N=16) för att se vad mötet hade fått för effekter och hur man efter en tid upplevde mötet. Vid mötena fördes

noggranna fältanteckningar. Vid de kortare intervjuer ställdes frågor som: Hur upplevde du mötet? Vad upplevde du att ni kom fram till? Vilken roll upplevde du att du hade under mötet? Vid de längre intervjuerna ställdes frågor som: Fick mötet några effekter (vilka)? Hur har mötet följts upp? Vad kunde habiliteringens specialpedagog bidra med som inte skolans personal kunde bidra med?

Materialet analyserades sedan utifrån ovan beskrivna teorier om samverkan och då främst Danermark och Kullberg (1999).

Resultat

I detta avsnitt redovisar vi resultatet utifrån organisering och rådgivning. Därefter följer slutsatser främst utifrån frågor om makt och hierarkiska strukturer.

Organisationen av samverkan

Habiliteringens uppdrag gällde främst att stödja barn eller ungdomar i deras vardag utanför skolan och det var endast på uppdrag och med samtycke från föräldrar som habiliteringens specialpedagoger samverkade med skolor. Denna organisering ligger utanför specialpedagogens möjligheter att påverka men hade konsekvenser för hur samverkan organiserades. Habiliteringens specialpedagoger menade att samverkan med skolor var viktigt men menade också utifrån argument om huvuduppdrag mot föräldrar och ekonomiska förutsättningar att denna samverkan måste utföras i begränsad omfattning. I praktiken betydde det att det var en ganska van-

ligt förekommande arbetsuppgift för habiliteringens specialpedagoger att åka ut på skolor och göra observationer och att arrangera möten (i snitt något eller ett par besök varje vecka) men att varje patients skola besöktes ganska sällan. Det hade som konsekvens att habiliteringens specialpedagog inte var fullt insatt i patientens situation i skolan när patienten skulle diskuteras. Till exempel kände habiliteringens specialpedagog inte alltid till det arbete som skolans specialpedagog hade utfört och de åtgärdsprogram som hade upprättats eller vad rektorn hade gjort för insatser. En av habiliteringens specialpedagoger nämnde att det inte ingick i deras uppdrag att känna till skolans åtgärdsprogram bara att informera föräldrar om att de har rätt till att skolor upprättar ett åtgärdsprogram för deras barn. Detta innebär en svår gränsdragning mellan habilitering och skola. Habiliteringens specialpedagog har mycket information om patienten och kunskaper om åtgärdsprogram eventuella effekter, som skulle kunna bidra till att till exempel de mål som upprättas i åtgärdsprogram vilade på en mer informerad grund. Ställningstagandet kunde också försvaras utifrån att habiliteringens specialpedagog inte kunde vara med och följa upp det som formulerades i åtgärdsprogrammet, det vill säga det kan vara bättre att de som ska följa upp mål i åtgärdsprogram själva får formulera målen.

Att habiliteringens specialpedagog bara handlade på uppdrag från föräldrar gjorde också att det saknades kontinuitet, det vill säga vad som sades under mötet följdes inte upp och

man upprättade inte några mål som kunde utvärderas.

En annan aspekt utifrån att möten arrangerades utifrån förfrågan från föräldrar är frågan om vilka patienter det samverkas kring. Är det patienter vars föräldrar är starka och som vet hur man argumenterar för att få stöd? Denna studie säger inget om vilka föräldrar det är som tar initiativ till stöd från habiliteringens specialpedagoger men vi vill ändå lyfta denna risk som identifierats tidigare av till exempel Socialstyrelsen (2005) och Stenhammar (2009), det vill säga att när initiativtagandet till stöd är oklart finns det en risk att åtgärder för patienten fördröjs eller uteblir. En intervjuad specialpedagog vid en skola nämnde dessutom att det vid skolan råder en osäkerhet kring vem som ska kontaktas vid vissa frågor. Specialpedagogen menade att det finns många aktörer som har överlappande funktioner vad det gäller att informera och ge rådgivning till skolor. Specialpedagogen nämnde SPSM, habiliteringen, BUP men menade att det fanns flera. Specialpedagogen hade varit med om att det i vissa fall dröjt innan personal vid skolan tagit kontakt med någon aktör, eftersom det funnits osäkerhet kring vilken aktör man skulle ta kontakt med och att man ibland fått besked att man bör söka sig till någon annan och att utredning och rådgivning när man väl fått ”rätt” kontakt kan ha dröjt. Skolans personal och eleven i behov av stöd har under tiden befunnit sig i en sorts vacuum eller limbo menade specialpedagogen.

Rådgivning

Habiliteringens funktion i samverkan med skolor är rådgivande och/eller informerande, vilket i jämförelse med andra statliga organ eller landstingsorgan som till exempel Skolinspektionen gör att habiliteringen har få medel att använda för att driva förändringsprocesser. Skolor kan välja att ta till sig råden från habiliteringens specialpedagog eller att gå på en helt annan linje. Argument från pedagoger och rektorer i studien till att råden inte följdes var att de menade att habiliteringens specialpedagog inte tog hänsyn till de lokala förutsättningarna, till exempel ekonomiska konsekvenser, konsekvenser för den pedagogiska praktiken eller konsekvenser för övriga elever i patientens klass. Några skolors pedagoger uttryckte det som om det fanns ett ”glapp” mellan habiliteringens specialpedagogers råd och ”verkligheten”.

Samtalen som arrangerades mellan habiliteringens specialpedagog, skolans personal och patientens föräld(er)/rar hamnade ofta på en känslomässig nivå. Vid intervjuer som vi utförde i efterhand med de som deltog vid mötet lyfte flera att det var viktigt att få ventilera sina känslor. Problemet var att det kunde bli lite tid över för ett mer professionellt samtal med fokus på (special-)pedagogiska dilemma och lösningar.

I intervjuerna med habiliteringens specialpedagoger framkom att det var sällan som de arrangerade mötena med skolors personal och patienters föräldrar hade ett tydligt syfte och det var oklart vem som höll i mötet. Habi-

literingens specialpedagoger menade att de försökte vara konsekventa med att sprida information om syftet med mötet men att det var vanligt att denna information stannade vid kontaktpersonen vid skolan. Mötenas innehåll var därför svårt att förutse. Det var därför vanligt att de fick tänja på vad de ansåg vara sin professions gränser, till exempel var det inte ovanligt att samtal under möten fick en mer känslomässig karaktär och att habiliteringens specialpedagog arbete mer liknade en psykologs än en specialpedagogs, menade de. Detta innebär att det är viktigt för habiliteringens specialpedagoger att kunna vara flexibla men också att det är viktigt att kunna markera när samtalet träder utanför ens kompetensområde (Willumsen & Hallberg, 2003).

Slutsatser

Denna sammanställning kanske ger en ganska dystert bild av habiliteringens specialpedagogers samverkan med skolor. Det kan därför te sig ganska paradoxalt att habiliteringens specialpedagoger och de flesta av skolornas specialpedagoger, pedagoger, rektorer och de flesta av barnens föräldrar tyckte att samverkan var viktig och fyllde en viktig funktion. Trots att organisering av samverkan och rådgivning vid samverkan uppvisade flera brister finns det flera faktorer som måste anses som betydelsefulla. Vi bör komma ihåg att habiliteringens specialpedagoger kallas till möten av föräldrar. För att föräldrarna ska ta ett sådant initiativ så krävs det att föräldrarna upplever att något inte

fungerar för deras barn i skolan. Det vi ska fästa fokus på i denna samverkan är kanske inte främst rådgivning och överföring av kunskap utan frågor om makt (jfr. Danermark, 2000). Habiliterings specialpedagoger verkar ha en viktig funktion vad det gäller att utjämna maktförhållanden mellan föräldrar och skolors personal. De kan också spela en viktig roll i att utjämna maktförhållanden mellan olika personalgrupper på skolor. Det var till exempel inte ovanligt i vårt material att specialpedagoger på skolor uttryckte att de hade kompetensen själva men att det i förhandlingar om förändringar av pedagogisk praktik inte räckte med deras argument utan att det behövdes att habiliteringens specialpedagog sade samma sak innan en förändring kom till stånd. Det verkar därmed viktigt att det finns någon för föräldrar eller personalgrupper inom skolor att kalla på när man upplever att det inte fungerar som det ska. Jakobsson (2002) har i en tidigare studie konstaterat att samverkan mellan skola, hem och andra aktörer som habilitering är viktigt för att man i skolans pedagogiska praktik ska ha förståelse för patientens hela livssituation. Hon konstaterar dock samtidigt att det är ovanligt att habiliteringens samverkan ger betydande avtryck i patientens pedagogiska praktik. Utifrån vår studie bedömer vi att habiliteringens specialpedagog skulle behöva tillbringa mer tid i den pedagogiska praktiken för att ge avtryck. För det första för att få förståelse för de lokala förutsättningarna för att anpassa den pedagogiska praktiken efter patientens behov. Flera av de intervjuade

pedagogerna och specialpedagogerna vid de samverkande skolorna uttryckte det som om det fanns ett ”glapp” mellan en del av habiliteringens specialpedagogers förslag till åtgärder och vad som var praktiskt genomförbart. För det andra och kanske främst för att förändringsarbete tar tid och förståelse för hur förändringar kan göras inte låter sig skapas genom en punktinsats som de rådgivande mötena var organiserade.

Vi kan utifrån ovanstående slutsatser konstatera att denna samverkan skulle kunna utvecklas genom att habiliteringens specialpedagog arbetade proaktivt genom att till exempel delta mer kontinuerligt vid stadiövergångar. Detta skulle bidra till en vinst för individen genom att personal vid mottagande stadie skulle få en kortare ”startsträcka” genom att de från habiliteringens specialpedagog skulle få information om patientens behov innan patienten började. Detta i sin tur skulle kunna bidra till att man vid det mottagande stadiet skulle behöva göra färre egna undersökningar och snabbare skulle kunna anpassa verksamheten utifrån patientens behov. Det skulle också ge en samhällsekonomisk vinst eftersom insatser då koordinerades (jfr. SOU 2010 s. 230). En av habiliteringens specialpedagoger beskriver att en del av samverkan med skolor kännetecknas av brandkärsutryckningar, det vill säga de kontaktas först när en situation har blivit akut. Ett mer proaktivt arbetssätt skulle kunna bidra till att färre akuta situationer uppstår och att den typen av insatser minskar habiliteringens specialpedagogers arbetsbörda. Här kan

nämnas att efter att vår undersökning var slutförd började man vid habiliteringen att erbjuda utbildningspaket om autismspektrumdiagnoser (AST) för intresserade skolor. Detta som ett proaktivt arbetssätt för att skolors personal själva ska kunna lösa situationer kring AST-elever.

En problematik som nämndes var de olika aktörerna som förälder och patient kunde vända sig till, så som habiliteringen, skolans specialpedagog, SPSM, BUP och så vidare och de olika funktioner som de olika aktörerna har. En övergripande fråga blir därför om alla de olika aktörerna behövs eller om några kan samordnas under samma organisation? Vi kan inte utifrån vår studie säga mer än att de många aktörerna kunde skapa förvirring och att det kunde vara önskvärt med färre men vi får inte glömma den viktiga aspekten att habiliteringens specialpedagoger hade en viktig funktion i att utjämna maktförhållanden när saker inte fungerade som föräldrarna förväntade sig. Att reducera aktörerna för mycket skulle med andra ord också reducera möjligheter för föräldrar att söka stöd från en aktör som kan se situationen ur ett annat perspektiv.

Avslutningsvis kan man fråga sig om den samverkan vi har analyserat mellan habiliteringens specialpedagoger och skolor kan betecknas som samverkan utifrån rådande definitioner av samverkan. Utifrån flera definitioner saknas nämligen viktiga inslag så som likvärdig initiativrätt till samverkan (SOU 2010). Om vi jämför med Danermarks (2000 s. 15) definition om att samverkan är ”medvetna

målinriktade handlingar som utförs tillsammans med andra i en klart avgränsad grupp avseende ett definierat problem och syfte” så saknas målinriktade handlingar som till exempel att sätta upp gemensamma mål vilka följs upp kontinuerligt genom att utvärdera effekter av insatser, formulering av gemensamt problem och syfte och så vidare (jfr. Danermark, Englund & Germundsson 2010 s. 402). Den samverkan som vi har observerat i denna studie skiljer sig också från Skolverkets (se till exempel Skolverket 2009, 2010) definitioner av samverkan. Skolverket lyfter tre komponenter som viktiga för samverkan, nämligen Styrning, Struktur och Samsyn. Utifrån vår analys är habiliteringens specialpedagogers funktion vid möte med skolor snarare rådgivande, informerande och/eller en utjämning av uppkomna (makt-)positioner mellan föräldrar och skolors personal eller personalgrupper inom skolor (till exempel specialpedagoger, pedagoger och rektorer). Vi vill dock poängtera att bara för att det är svårt att beteckna de studerade specialpedagogernas arbete som samverkan ska inte deras arbete med skolor undervärderas. Det handlar snarare om att arbete med rådgivning, information och utjämning av maktförhållanden innehåller andra kvalitéer. Det nämns i intervjuer gång på gång att habiliteringens specialpedagoger bidrog med viktig rådgivning och information utifrån barnets diagnos. Här kan denna habilitering enligt vår mening välja mellan två vägar, antingen att förstärka de kvalitéer som hör till rådgivning och informations-spridning och utveckla kunskaper om

hur man medlar mellan grupper (utjämnar hierarkiska positioner), eller utvecklar sin verksamhet mot samverkan. Det kan i detta sammanhang vara intressant att fundera över begreppet ”individens bästa” och här kan man anknyta till Jakobsson och Lundgrens (2013) talande titel Samverkan [...] viktigare än diagnos. Det ligger kanske en viktig poäng i att vi har identifierat den undersökta habiliteringens arbete med skolor som att inte vara samverkan utan snarare rådgivning eller information om en diagnos. För individens bästa är det troligt att om habiliteringens specialpedagogers arbete med personal vid skolor snarare tog karaktären av samverkan, det vill säga tydligare syfte, styrning, förbättrad kontinuitet, tydligare uppföljning av effekter, pedagogisk samsyn och så vidare, skulle förutsättningarna för patientens välbefinnande och inhämtande av kunskaper förbättras.

Referenser

- Danermark, B. (2000). Samverkan – himmel eller helvete? Stockholm: Gothia.
- Danermark, B., Englund, U., & Germundsson, P., (2010). Skolans arbete med utsatta barn – ett samverkansperspektiv. Rapport till utredningen ”Översyn av skolans arbete med utsatta barn”. Örebro: Örebro universitet.
- Danermark, B. & Kullberg, C. (1999). Samverkan: välfärdsstatens nya arbetsform. Lund: Studentlitteratur.
- Jakobsson, I-L. (2002). Diagnos i skolan: En studie av skolsituationer för elever med syndromdiagnos. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Jakobsson, I-L. (2013). Samverkan kring barn och unga i behov av särskilt stöd viktigare än diagnos. Stockholm: Natur och kultur.
- Rosvall, P-Å. (2014). Programarbetslag som stöd för nyutexaminerade kärnämneslärares etablering som gymnasielärare? *Educare*, 2014:1, 52-73.
- Skolverket (2009). Kraften av samverkan: om samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2010). Erfarenheter av samverkan: kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa. Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen. (2005). Ansvar för samverkan – helhetsperspektiv på samhällets stöd till barn och unga med funktionshinder. Redovisning av regeringsuppdrag. URL: <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2005/2005-131-24>
- SOU. (2010). Se, tolka och agera – allas rätt till en likvärdig utbildning. SOU 2010:95. Stockholm: Regeringskansliets förvaltningsavdelning. URL: <http://www.regeringen.se/sb/d/12492/a/157786>
- Stenhammar, A-M. (2009). Lyssna på mig – Barn och unga med funktionsnedsättningar vill vara delaktiga i möten med samhällets stödsystem. En systematisk kunskapsöversikt. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Willumsen, E. (2006) Interprofessional collaboration in residential childcare. Göteborg: The Nordic school of public health.
- Willumsen, E. & Hallberg, L. (2003) Interprofessional collaboration with young people in residential care: some professional perspectives. *Journal of Interprofessional Care*, 17, 4, 389–400.